

Wojciech Sroczyński

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.4.09

Helena Radlińska (1879–1954) – twórczyni pedagogiki społecznej jako dyscypliny naukowej

Helena Radlińska (1879–1954) – founder of social pedagogy as a scientific discipline

ABSTRACT: The aim of the text is to present the biography and achievements of Helena Radlińska, with particular emphasis on the importance of her activity for shaping the scientific foundations of social pedagogy. Successive periods of H. Radlińska's life are shown as individual stages of maturation of the very concept of social pedagogy. The conclusions drawn show the timeless value of H. Radlińska's legacy.

KEYWORDS: Social Pedagogy, Helena Radlińska.

STRESZCZENIE: Celem tekstu jest przedstawienie biografii i dorobku Heleny Radlińskiej ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia jej działalności dla ukształtowania naukowych podstaw pedagogiki społecznej. Kolejne okresy życia H. Radlińskiej ukazane są jako poszczególne etapy dojrzewania zarówno samej koncepcji pedagogiki społecznej. Wyprowadzone konkluzje ukazują ponadczasową wartość spuścizny H. Radlińskiej.

SŁOWA KLUCZOWE: Pedagogika społeczna, Helena Radlińska.

Zrozumieć czym była i czym jest pedagogika społeczna obecnie, to poznać teoretyczny system Heleny Radlińskiej, która swą działalnością społecznikowską – oświatową, przez upowszechnianie czytelnictwa i historii narodowej, publicystykę niepodległościową, zatroskanie o warunki życia najuboższych warstw społecznych i warunki edukacji dzieci z tych kręgów pochodzących –

podbudzała innych do szeroko rozumianej pracy socjalnej. W swym praktykowaniu pedagogicznym urzeczywistniała wartości sięgające ideałów Oświecenia, emocji Romantyzmu i pozytywistycznego pragmatyzmu, tworząc w ten sposób coś w rodzaju *społecznego projektu* – jak napiszą Wiesław Theiss i Mikołaj Winiarski we *Wstępie* do opracowania poświęconego 50. rocznicy jej śmierci. Radlińska była również uczoną i badaczką wpływu warunków środowiskowych na przebieg edukacji, wyprzedzając znacznie innych w tym przedmiocie i zakresie dociekań.

Celem tego szkicu nie jest dokładna analiza twórczości Autorki. Dokonywali tego wielokrotnie kolejni spadkobiercy jej myśli i badacze jej aktywności społecznikowskiej i oświeceniowej (Kamiński, Kawula, Lepalczyk, Wroczyński, Theiss). Chodzi o ponowne przybliżenie sylwetki Uczonej po to, aby adepci pedagogiki, zwłaszcza specjalizujący się w społecznych i środowiskowych uwarunkowaniach edukacji mentalnie mogli zbliżyć się do istoty tej dyscypliny.

Twórczyni polskiej pedagogiki społecznej Helena Radlińska (1879–1954) urodziła się i wychowywała w inteligentkiej rodzinie żydowskiej, w której pielęgnowane były idee wolności narodowej i pozytywizmu. Ojciec Radlińskiej, Aleksander Rajchman, był współzałożycielem i pierwszym dyrektorem Filharmonii Narodowej, edytorem i współredaktorem pisma „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne”. Matka – Melania z d. Hirszfeld – zajmowała się publicystyką i pisaniem książek literackich. Oboje rodzice Radlińskiej byli zaangażowani w działalność artystyczno-społeczną. Helena miała dwóch braci – Ludwika (1880–1965) i Aleksandra Michała (1890–1940). Cała trójka odniosła sukces zawodowy. Helena na gruncie pedagogiki społecznej, Ludwik na gruncie medycyny (był lekarzem bakteriologiem i prezesem Światowej Rady Zarządzającej UNICEF), Aleksander realizował się jako matematyk. Radlińska już od początku przebywała wśród twórców i działaczy o szerokich horyzontach intelektualnych, patriotów mających na celu podtrzymanie tożsamości narodowej, znających również problemy ekonomiczne i socjalne biedniejszych warstw społecznych. Okazją do uczestniczenia w rozmowach na bieżące tematy społeczno-polityczne, egzystencjalne i oświatowe były niedzielne spotkania w domu rodzinnym, w których uczestniczyli pisarze i artyści, jak na przykład Henryk Sienkiewicz, Maria Konopnicka, Ignacy Jan Paderewski, Eliza Orzeszkowa. Utrzymywany był kontakt z Żeromskim, Reymontem, Jadwigą Łuszczewską – poetką i pisarką. Można przypuszczać, że w tym mieszczańskim a zarazem inteligentkim środowisku pielęgnowano pozytywistyczną myśl oświeceniową, a rozmowy i dyskusje nie mogły nie pozostać bez wpływu na kształtującą się osobowość młodej Radlińskiej. Na jej zainteresowanie życiem społecznym i prospołeczną postawę zapewne wpływ wywarły idee po-

zytywizmu polskiego, który rozwinął się w szczególnym kształcie w Warszawie (stąd nazywany jest pozytywizmem warszawskim).¹ Poglądy i idee *pracy u podstaw* i *pracy organicznej* oraz wynikające z nich działania ujawniły się po krytycznej refleksji na nieudanych zrywami niepodległościowymi – powstaniach Listopadowym i Styczniowym, których konsekwencją były dalej jeszcze idące represje zaborców. Nie widząc szansy na uzyskanie wolności drogą walki zbrojnej osoby wykształcone i zaangażowane społecznie – pisarze, nauczyciele, uczeni oraz ziemianie, bogaci mieszczaństwo – rozpoczęli propagowanie idei pracy u podstaw i pracy organicznej uznając, że drogą edukacji, podniesienia poziomu ekonomicznego, warunków życiowych i higienicznych będzie można odrodzić i podtrzymać tożsamość narodową i wyzwolić potencjał samo-zaradności w biedniejszych polskich warstwach społecznych. Rzecznicy pracy organicznej skupiali się głównie na podniesieniu na wyższy poziom gospodarki polskiej. Idea *pracy organicznej* wdrażana była najwcześniej w Wielkopolsce – na ziemiach zaboru pruskiego. Przykładem może być aktywność gospodarcza i społeczna Dezyderego Chłapowskiego (generał, działacz gospodarczy), który rozczarowany polityką Napoleona wobec Polski i uznawszy, iż odzyskanie niepodległości może dokonać się tylko wskutek podniesienia poziomu edukacji społeczeństwa i jego aktywności ekonomicznej, rozpoczął w 1815 roku (a więc po Kongresie Wiedeńskim) realizowanie ideologii pracy organicznej w swoim majątku ziemskim w Turwi². Po upadku powstania listopadowego, które trwało od 29 listopada 1830 roku do 21 października 1831 roku, w nurt

¹ Pozytywizm był kierunkiem w filozofii i literaturze, zainspirowanym przez Augusta Comte'a w drugiej połowie XIX wieku i rozwijał się następnie jako empiriokrytycyzm i pozytywizm logiczny. Istotną cechą pozytywizmu, jako nurtu filozoficznego, jest proponowana metodologia naukowa wzorowana na naukach przyrodniczych, proponująca weryfikację teorii. Z nazwiskiem Comte'a łączymy powstanie socjologii, a sam nurt filozoficzny w zakresie ideologii preferował naturalizm i pewien rodzaj ideologii naukowej zwanej scjentyzmem. W szerszej warstwie ideologicznej deprecjonował religię, metafizykę, także teologię, jako źródła wiedzy, uznając że pewną wiedzę jest tylko wiedza naukowa uzyskana drogą weryfikacji hipotez. W Polsce pozytywizm był antidotum na ideologię romantyzmu, głosząc wiarę w postęp społeczny i naukowy oraz realny ogląd rzeczywistości (realizm). W polskich warunkach pozytywizm ujawnił się głównie jako ruch zmierzający do podniesienia poziomu gospodarki, życia ekonomicznego, edukacji powszechnej.

² Historia działalności gospodarczo-społecznej, naukowej i edukacyjnej pozytywistycznie myślących Wielkopolan doczekała się ekranizacji i była prezentowana na „małym ekranie”. *Najdłuższa wojna nowoczesnej Europy* – polski serial historyczny w reżyserii Jerzego Sztwiertni wyprodukowany przez Telewizję Polską w latach 1979–1981. Serial przedstawia walkę Polaków z germanizacją w Wielkopolsce w latach 1815–1918. Konsultantami historycznymi filmu byli prof. Andrzej Szwarc i prof. Lech Trzeciakowski. Serial był realizowany m.in. w Poznaniu, Turwi i Śremie.

działalności społeczno-gospodarczej, motywowanej ideą pracy organicznej – włączyli się inni wybitni wielkopolscy działacze Karol Marcinkowski (określany mianem ukształtowanego w pełni pozytywisty), który w Poznaniu założył *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk* i *Spółkę Akcyjną Bazar*. Te instytucje wychowały kolejne pokolenia wielkopolskich społeczników wśród których byli Hipolit Cegielski, Augustyn Szamarzewski, Piotr Wawrzyniak, Maksymilian Jackowski. Ich działalność ekonomiczna i edukacyjna umożliwiła zachowanie polskości, mimo nasilającej się germanizacji w ramach szczególnie szowinistycznej ideologii i polityki *Kulturkampf* wcielanej przez *Hakatę*.

Po upadku powstania styczniowego rozwinął się pozytywizm warszawski w wyniku zniechęcenia elity intelektualnej, działaczy politycznych i oświatowych do idei zbrojnej walki wyzwolenczej z zaborcą. Lista twórców warszawskiego pozytywizmu jest długa. Wśród jego wybitnych postaci w ogólnie dostępnych zasobach leksykalnych wymienia się m.in. Adama Asnyka, Adolfa Dygasińskiego, Marię Konopnicką, Elizę Orzeszkową, Henryka Sienkiewicza. Do ważnych aktorów tego nurtu należał Aleksander Świętochowski (1849–1938), pisarz, publicysta, filozof, historyk, działacz społeczny, twórca głównych założeń warszawskiego pozytywizmu i propagator liberalnej ideologii. Wymieniany jest Piotr Chmielowski (1848–1904), który prowadził intensywną działalność nauczycielską, publicystyczną i naukową, przyczyniając się między innymi do opracowania *Encyklopedii Wychowawczej* wydawanej w latach 1900–1914 (Kierski, 1923, s. 90–91). W gronie tym wymienia się Juliana Ochorowicza (1850–1917) – pioniera psychologii eksperymentalnej, filozofa, wynalazcę, poetę, publicystę i teoretyka pozytywizmu.

Wśród znaczących propagatorów pozytywistycznej ideologii, inicjatora działań samokształceniowych i oświatowych wymienić trzeba Bolesława Prusa (1847–1912) (właściwe nazwisko brzmi Aleksander Głowacki herbu Prus, od którego pisarz przyjął swój pseudonim). Był on m.in. inspiratorem powoływania czytelnicy dla dzieci, młodzieży i dorosłych, kolonii letnich, popularnych wydawnictw. Literacka i publicystyczna twórczość Prusa, lokująca się w nurcie określanym mianem realizmu, dostarczała epickiego opisu do diagnozy tamtej rzeczywistości oświatowej, ekonomicznej oraz materialnej i zapewne nie pozostała bez wpływu na wrażliwość i motywacje Radlińskiej. Pozytywizm warszawski wyrażał się w dążeniu do propagowania postępu naukowego i gospodarczego przez tzw. *pracę u podstaw*. Ta działalność natury edukacyjnej i gospodarczej skierowana była do biednych grup, a także dzieci pochodzących z rodzin chłopskich i rzemieślniczych. Nauczyciele, lekarze, księża włączali się w szerzenie wiedzy i wspomaganie ekonomiczne najniżej w stratyfikacji społecznej zlokalizowanych warstw w ich wysiłkach podnoszenia poziomu

życia przez efektywniejsze gospodarowanie i kształcenie własnych dzieci. Biografie dzieci pochodzących z ubogich rodzin mieszczańskich, rzemieślniczych czy chłopskich ujawniają akty empatii, pomocy, wsparcia ze strony lepiej sytuowanych osób (ziemian, nauczycieli, księży, właścicieli fabryk). Podnoszono równoległe poziom ogólnej wiedzy tych warstw społecznych. Działalność społecznikowska o edukacyjnym i socjalno-charytatywnym charakterze łączona była z walką o polskość, tym samym wymierzona w politykę germanizacyjną i rusyfikacyjną narodu. Pozytywistyczne hasła pracy u podstaw znajdujemy w dziełach polskiej literatury tamtego okresu, jak *Ludzie bezdomni*, *Janko Muzykant*, *Antek*, *Lalka*, *Siłaczka*, *Szkice węglem*. Ideologia pracy u podstaw znajdowała realny wymiar w tworzeniu wiejskich samorządów, kółek gospodyń wiejskich, spółdzielni rolniczych itp.

Osobowość Radlińskiej krystalizowała się w dwóch równoległych obszarach: najpierw działaczki społecznej (a więc praktyka wychowania), a w nieco późniejszym czasie – po uzyskaniu formalnego wykształcenia – działaczki i uczoney. Do niezwykle aktywnej pracy na polu narodowym, społecznikowskim, kulturalnym, oświatowym i socjalnym przygotowało ją wychowanie w domu rodzinnym, o czym pisze Irena Lepalczyk: *Dzieci wychowywane przez Rajchmanów znalazły się w pierwszych szeregach w służbie narodowi i ludzkości* (Lepalczyk, 2001, s. 14). R. Z kolei Wroczyński (1961, s. XI) wspominając o jej działalności społecznej pisze: *Istotę pracy instruktorskiej łączy Radlińska nie z nauczaniem, przekazywaniem i upowszechnianiem wiadomości, ale z budowaniem i inspirowaniem samokształcenia, z aktywizowaniem środowisk, wśród których instruktor rozwija swoją działalność*. Nie tyle więc nauczycielski rys jej działalności jest eksponowany, ile właśnie społecznikowskiej aktywności.

Małżeństwo z Zygmuntem Radlińskim (1874–1941), socjalistą i przyszłym profesorem chirurgii Uniwersytetu Warszawskiego, skierowało jej zainteresowania na potrzeby działalności na rzecz warstw ubogich ekonomicznie, zmarginalizowanych ze względu na dostęp do usług edukacyjnych, zdrowotnych i bytowych. Idee wyzwolenia narodowego i poprawy warunków życiowych, higienicznych szczególnie obecne były w programach partii socjalistycznych. Zapewne dlatego Radlińska za sprawą aktywności politycznej męża znalazła się w kręgach działaczy socjalistyczno-patriotycznych. O tych doświadczeniach napisała następująco: *Równocześnie z nauczaniem, dzięki mężowi, zainteresowałam się pracami lekarskimi. Miało to duże znaczenie dla ustania spraw ludzkich w późniejszych rozważaniach nad pedagogiką społeczną...* (Lepalczyk, 2011, s. 14). W 1905 r. Radlińska wzięła udział w rewolucji lutowej, działając w tajnej służbie lekarskiej. Mąż Radlińskiej został skazany na zesłanie na Syberię za działalność polityczną, dokąd dobrowolnie towarzyszyła

mu żona. Pod koniec roku 1906 Radlińscy uciekli z Zachodniej Syberii i zamieszkali w Krakowie, gdzie rozpoczęła się jej praca oświatowa w Uniwersytecie Ludowym im. A. Mickiewicza.

Tak więc idee pozytywistyczne, a kolejno socjalistyczno-narodowe leżały u podstaw Heleny Radlińskiej działalności oświatowo-narodowej i socjalno-pomocowej w pierwszych okresach jej aktywności. W jej koncepcji szczególnego znaczenia nabierają pojęcia działania oświatowego, aktywności społecznikowskiej i sił społecznych; pomocy społeczno-socjalnej i pedagogicznej; warunków życia; środowiskowych i kulturalnych uwarunkowań edukacji. Tworzą one podstawy teoretyczne jej systemu pedagogiki społecznej.

Radlińskiej przyszło żyć i działać w okresie dwóch wojen światowych. Doznała wraz z wszystkimi Polakami radości odzyskania przez Polskę niepodległości po 123 latach zaborów (licząc od daty ostatniego rozbioru terytorium). Rzeczywistość, w której dorastała, a potem funkcjonowała jako działacz oświatowy była zupełnie inna i dla wielu współczesnych Polaków młodej generacji już nie wyobrażalna. Kraj pozbawiony był narodowych form instytucjonalnych, które mogłyby kształcić dzieci i młodzież w języku ojczystym, upowszechniać oświatę, kulturę i osiągnięcia nauki. Brakowało bibliotek, szkół, nauczycieli. Szczególnie dokuczliwie odczuwali te braki mieszkańcy wsi i najuboższych dzielnic aglomeracji miejskich. Także większość rodzin z tych środowisk była na tyle niewydolna ekonomicznie, że nie tylko nie mogły one stworzyć korzystnych warunków rozwojowych (ekonomicznych, kulturalnych) własnym dzieciom, ale i pozytywnie oddziaływać na prawidłową edukację. Często bowiem biedzie towarzyszyły patologie (pijaństwo), brak zainteresowania nauką dzieci (co wiązało się z brakiem formalnego wykształcenia rodziców, jak i niskim poziomem aspiracji). Współczesnemu analitykowi Radlińska nie jawi się wyłącznie jako uczony uniwersytecki, który karierę naukową rozpoczyna od zdobycia wykształcenia akademickiego i następnie uprawia reprezentowaną przez siebie dyscyplinę akademicką, prowadząc jedynie wykłady dla studentów, jak to miało miejsce w przypadku niemieckich prekursorów tej dziedziny pedagogicznej. Helena Radlińska zauważając, formułując i analizując kwestie z wrażliwością badaczki społecznej wytyczała ścieżkę poznawczą kolejnym pokoleniom pedagogów społecznych. Obserwowane kwestie społeczne i oświatowe stanowią również program konstruowanych przez nią programów kształcenia słuchaczy kursów, studentów i działaczy. Twórczość Radlińskiej zawiera przesłanie metodologiczne, że najpierw trzeba podejmować działalność wspomagającą, a następnie w miarę możliwości, w wyniku równoległe prowadzonych badań proponować rozwiązania problemów społeczno-wychowawczych.

Aktywność naukową i oświatową Radlińskiej można przybliżyć wskazując na pewne etapy w jej biografii. W całokształcie jej działalności dają się wyróżnić cztery okresy (Ciczkowski, 2001; Sroczyński, 2011, s. 1–32; Theiss, 2006; https://pl.wikipedia.org/wiki/Helena_Radli%C5%84ska).

Okres warszawski (1897–1905)

W tym okresie Radlińska skupiła się na ukazywaniu dziejów kraju, najważniejszych osiągnięć literatury pięknej przybliżając w swoich publikacjach sylwetki wielkich i zasłużonych Polaków mając głównie za cel kształtowanie tożsamości narodowej przez czytelnictwo. Do tych prac należą: broszura *Kto to był Mickiewicz?* z 1897; *O naszych pierwszych książkach, dawnych szkołach i uniwersytecie krakowskim* z 1901. Na łamach czasopisma „Książka” w latach 1901–1902 Radlińska publikowała krytyczne artykuły na temat wydawnictw dla dzieci.

Okres krakowski (1906–1917)

Po ucieczce z syberyjskiego zesłania Radlińska osiedliła się w Krakowie, podejmuje studia i działalność w Uniwersytecie Ludowym im. Adama Mickiewicza. W Krakowie podejmuje i kończy studia, uczestniczy w ruchu nauczycielskim, bierze udział w pracy politycznej, niepodległościowej i wojskowej (współpraca z polską Organizacją Wojskową). W tym okresie znajdziemy zainteresowanie ideą edukacji narodowej, niezależnej od zaborców, budzenie świadomości narodowej i wzywanie do aktywności w kierunku uwolnienia się od zaborcy. Pojawiają się *Pogadanki historyczne* z 1905, *Rozwój społeczny Polski* z 1911. Zdaniem niektórych współczesnych badaczy historii kształtowania się pedagogiki społecznej ważnym wydarzeniem było opublikowanie w 1908 roku artykułu pt. *Z zagadnień pedagogiki społecznej* (1908, s. 52–63), w którym użyła terminu odnoszącego wprost do kreowanej przez nią nauki. Na gruncie doświadczeń w pracy oświatowej powstały takie wydawnictwa metodyczne jak: *Z metodyki nauczania historii w szkole* (1913), *Nauka rzeczy ojczystych* (1914). W tym okresie opublikowana zostaje ważne dla praktyki powszechnej edukacji dzieło pod redakcją Radlińskiej pt. *Praca oświatowa: jej zadania, metody, organizacja*, wydana w 1913. Była pierwszym w kraju podręcznikiem prezentującym dzieje, tradycję, teorię oraz metodykę pracy oświatowej. H. Radlińska wraz z m.in. z Zofią Daszyńską-Golińską, Jadwigą Dziubińską, Ludwikiem Krzywickim, Władysławą Weychert-Szymanowską stworzyła profesjonalny podręcznik oświaty pozaszkolnej (https://pl.wikipedia.org/wiki/Helena_Radli%C5%84ska).

III okres – drugi okres warszawski (1918–1945)

Radlińska ponownie zamieszkuje w Warszawie i podejmuje działalność społeczno-edukacyjną w Instytucie Kultury i Oświaty im. Staszica,³ Centralnym Biurze Kursów dla Dorosłych, czasopiśmie naukowym „Rocznik Pedagogiczny”, Centralnym Związku Kółek Rolniczych, a od 1925 roku w powołanym przez Autorkę Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej⁴ W tymże Studium podjęła wykłady z przygotowanych przez siebie zagadnień: w roku akademickim 1925/26 z zakresu czytelnictwa i bibliotekarstwa; w roku 1926/27 z teorii pracy oświatowej i kulturalnej; w 1927/28 z teorii pracy społecznej.

Jest to okres najdłuższy, bo trwający 26 lat, a jednocześnie naznaczony najważniejszymi pracami dla rozwoju myśli społeczno-pedagogicznej i praktyki edukacyjnej. Strukturę tej aktywności można ująć następująco: udział w europejskich wydarzeniach naukowych, w polskich stowarzyszeniach ogólnokrajowych i regionalnych, prowadzenie badań w zakresie pracy kulturalnej, oświatowej, socjalnej, tworzenie projektów rozwiązań praktycznych. Dwudziestolecie międzywojenne w Polsce, po odzyskaniu niepodległości po 123 latach pozbawienia Polskę państwowości przez austriackich, pruskich i rosyjskich zaborców, było w dziejach naszego kraju okresem szczególnie trudnym. Działania sił społecznych (rządu, instytucji formalnych i obywatelskich) musiały być skierowane na próby rozwiązania następujących kwestii: scalanie pozaborowych obszarów przez tworzenie nowej administracji państwowej, infrastruktury komunikacyjnej, szkolnictwa, zapoczątkowanie rozwoju gospodarczego (powstaje Centralny Okręg Przemysłowy⁵, rozpoczyna się budowa miasta i portu morskiego – Gdyni⁶); integracja kulturowa i mentalna Polaków żyjących do-

³ Instytut Oświaty i Kultury im. Staszica w Warszawie, instytucja społ. koordynująca prace społ.-oświat. i kształcąca pracowników oświaty pozaszkolnej, zał. 1919 powstała z inicjatywy J. Dziubińskiej, I. Kosmowskiej, S. Kalinowskiego i H. Radlińskiej; 1925 działalność dydaktyczną Instytutu przejęło Studium Pracy Społ.-Oświat. przy Wolnej Wszechnicy Polskiej; w czasie II wojny światowej wszedł w skład tajnego Lud. Inst. Oświaty i Kultury, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Instytut-Oswiaty-i-Kultury-im-Staszica;3914965.html>.

⁴ Wolna Wszechnica Polska (WWP), prywatna szkoła wyższa, utworzona w Warszawie 1918–19 z Tow. Kursów Nauk, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/wolna%20wszechnica%20polska.html>.

⁵ Centralny Okręg Przemysłowy o powierzchni 60 tys. km² budowany w latach 1936–1939 w południowo-centralnych dzielnicach Polski. Jak podaje wikipedia, był jednym z największych osiągnięć ekonomicznych okresu międzywojennego (II Rzeczypospolitej)

⁶ 29 września Sejm RP podjął ustawę w sprawie budowy portu w Gdyni.

tań w innym systemie państwowym i kulturowym, poddawanych germanizacji, rusyfikacji (obowiązkowe nauczanie języka zaborcy w szkołach). Nowy rząd musiał zmierzyć się również z konfliktami partyjnymi, nadużyciami gospodarczymi, kradzieżami, patologią społeczną⁷ itp. Wszystkie te kwestie kulturowe, gospodarcze, socjalne i polityczne (np. liczne zwalczające się partie polityczne) były obecne w odtwarzającym się po zaborach państwie polskim i wymagały stosunkowo pilnego rozwiązania. Ważnym zadaniem było tworzenie własnego wojska, niezbędnego do utrzymania niepodległości i zdolnego do działań wojennych, a jak pokazuje doświadczenie jednej z najważniejszych bitew w dziejach świata – Bitwy Warszawskiej w 1920 roku – tworzenie własnej armii nie było kwestią li tylko teoretyczną i życzeniową. W tym historyczno-politycznym klimacie niezbędni są działacze społeczni tworzący system szkolny, kształcący nauczycieli, prowadzący doksztalcanie i kształcenie zawodowe, upowszechniający czytelnictwo i prowadzący działalność artystyczną.

Radlińska zaznacza swą obecność aktywnością edukacyjną, społecznikowską i naukową. W tym czasie powstają znaczące prace Radlińskiej lub opracowane pod jej redakcją, jak *Praca oświatowa: jej zadania, metody, organizacja* (1913); *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej* (1935); *Społeczne przyczyny powodzeń i niepowodzeń szkolnych* – praca z pedagogiki społecznej pod redakcją Heleny Radlińskiej (1937). Ważnym wydarzeniem dla kształtowania się pedagogiki społecznej jako naukowej dyscypliny pedagogicznej było – jak wspomnieliśmy – powołanie przez Radlińską w 1925 roku Studium Pracy Społeczno-Oświatowej w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Przyjmując trzy kryteria instytucjonalizacji jakiegokolwiek dyscypliny naukowej, mianowicie – badania naukowe z zakresu wytyczonej dziedziny, program dydaktyczny i kształcenie na poziomie akademickim – właśnie rok 1925 uznać możemy za pojawienie się pedagogiki społecznej jako nauki.

Działalność Radlińskiej przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę, jak i po roku 1918 Aleksander Kamiński określa jako radykalny społecznie w zakresie działalności oświatowej, pomocowej i patriotycznej (Kamiński, 1978, s. 38). Wartości mogących wyzwolić uczucia patriotyczne Polaków rozproszonych przez zaborców w trzech obszarach (austriackim, niemieckim, i rosyjskim) poszukiwała w odległej stosunkowo historycznie myśli Karola Libelta, Hugo Kołłątaja i Stanisława Staszica, jak i współczesnych jej socjologów i myślicieli politycznych, np. Edwarda Abramowskiego i Ludwika Krzywickiego. Formułując definicję pedagogiki społecznej, nie zamknęła jej w osta-

⁷ Zob. *Miejsce Odosobnienia w Berezie Kartuskiej*, wikipedia.org.

tecznej strukturze, gdyż uznała, iż ta nowa dziedzina pedagogiczna znajduje się na początku swego rozwoju naukowego. Nadała jej zatem – jak wynika z analizy definicji – szeroki zakres przyjmując związek myślenia społeczno-pedagogicznego z prac niemieckich myślicieli Paula Bergmana i Paula Natorpa (Ciczkowski, 2001, s. 50).

IV okres – okres łódzki (9 lat)

Po zakończeniu drugiej wojny światowej Radlińska podjęła pracę w Łodzi w powstałym tam uniwersytecie. Utworzyła w tej uczelni pierwszą w Polsce Katedrę Pedagogiki Społecznej. Kontynuowała realizację przerwanej przez wojnę programu badań naukowych, zwracając uwagę na szczególne zagadnienie, jakim była problematyka sieroctwa wojennego. Powstają w tym okresie dalsze ważne pozycje z udziałem Autorki, jak opublikowana w 1946 roku we współredakcji z J. Wojtyniak praca pt. *Sieroctwo, zasięg i wyrównywanie*; we współpracy z A. Majewską *Rodziny zastępcze Łodzi* – książka opublikowana w 1948 roku (Cichosz, 2014, s. 24). Publikuje w „Ruchu Pedagogicznym” (1933/34 nr 6) artykuł pt. *Planowanie pracy wychowawczej na tle środowiska*; w 1934 pracę pt. *Poznajemy warunki życia dziecka*; w 1935 roku w czasopiśmie „Chowanna” (1935 nr 6) ukazuje się artykuł pt. *Rola badań społeczno-pedagogicznych w planowaniu życia społecznego* (Kawula, 2001, s. 193–210). Już tytuły orientują nas w zainteresowaniach badawczych Radlińskiej. Ujawniają problematykę, wytyczającą dalszą ścieżkę studiów teoretycznych i badań empirycznych. Zwracają uwagę na potrzebę badań naukowych uwarunkowanych historycznie i społecznie. W tym kontekście sugerują pedagogikę społeczną postrzegać jako naukę praktyczną i reagującą na pojawiające się kwestie społeczne. W życiu Heleny Radlińskiej problemy społeczne, które ona potrafiła z dużą wrażliwością postrzegać, formułować, analizować a następnie podejmować trud ich rozwiązywania, stanowią oś jej kariery społecznej, zawodowej i naukowej. Wyłonione przesłanki były genezą podejmowanych zadań w zakresie kształcenia pracowników oświaty pozaszkolnej, opieki nad dziećmi i młodzieżą, opieki nad matką i rodziną. Stąd proponowane przez Radlińską dziedziny pedagogiki społecznej – teoria pracy społecznej, teoria pracy kulturalnej, historia i teoria oświaty – mają związek z życiem, z praktyką w sensie genezy (społeczne potrzeby) i celu działania (służba społeczna). Radlińska była przede wszystkim praktykiem, społecznikiem i działaczem, która czerpiąc z tych osobistych doświadczeń, a kolejno z badań empirycznych – tworzy oryginalną koncepcję dziedziny pedagogicznej. Zauważa się w jej aktywności efekt wychowania, jakie przebiegało w jej domu rodzinnym. Działalność służąca lu-

dziom wymagającym pomocy, aktywność społeczna, erudycja była rezultatem wychowania domu rodzinnego. Wychodziła od potrzeb ludzkiej egzystencji i do niej wracała w specyficznej działalności społecznej, w której oświata, kultura, opieka, edukacja, samokształcenie, samopomoc, siły społeczne, pomoc socjalna, badania naukowe miały odgrywać istotne instrumenty przekształcania środowiska, kompensacji, interwencji służąc poprawianiu ludzkiego losu.

Pamiętać należy, że powyżej omówiliśmy skrótowo dające się wyodrębnić Radlińskiej fazy działalności społeczno-pedagogicznej. Pokrywają się one tylko częściowo z periodyzacją rozwoju samej pedagogiki społecznej jako nauki.

Aleksander Kamiński i Ryszard Wroczyński, analizując w okresie PRL dorobek Radlińskiej, nadadzą jej teorii następującą strukturę: 1) historia pracy społecznej i oświatowej; 2) teoria oświaty dorosłych; 3) teoria pracy społecznej (Wroczyński, Kamiński, 1961; Wroczyński, 1976, s. 61). Według Wroczyńskiego przedmiotem badań **teorii pracy społecznej** są warunki, w jakich żyją rodziny, dzieci i młodzież. Z rozpoznania owych warunków wynika *potrzeba ratownictwa, opieki, pomocy, zabezpieczenia oraz poszukiwania sił ludzkich i organizowania ich w celach twórczości życiowej* (Wroczyński, 1976, s. 61–62). W diagnozowaniu owych warunków, realizowanych pod kierunkiem Radlińskiej, brano po uwagę (1) środowisko domowe (np. mieszkanie, odzież, opiekę lekarską, higienę osobistą, sen, pracę, atmosferę domu); (2) warunki pracy szkolnej (szkoła stosunek rodziców do szkoły, stosunek dziecka do szkoły, stosunek nauczycieli do dziecka, pomoce szkolne); (3) życie dziecka poza szkołą (odrabianie lekcji, czas wolny, własność dziecka, pomoce szkolne).

Diagnoza warunków życia dziecka w rodzinie, w szkole i poza nią stanowiła przyczynek do uruchomienia działań interwencyjnych i pomocowych, szukania sił ludzkich i ich organizowania w celach samozaradności życiowej. Pobudzanie rodzin do radzenia sobie w trudnych sytuacjach przez wyzwalanie potencjału osobowego stanowi współcześnie postulat pracy pomocowej (Kantowicz, Kawula, Marynowicz-Hetka, Olubiński), wskazuje na związek pracy socjalnej z pedagogiką społeczną (Sroczyński, 2011, s. 207–214).

Zdaniem Wroczyńskiego z badania warunków życiowych, w jakich pozostają rodziny, dzieci i młodzież rozwinęły się dwie specjalizacje pedagogiczne (dzisiaj powiedzielibyśmy – subdyscypliny pedagogiczne), mianowicie *pedagogika opiekuńcza* i *pedagogika młodzieży* (Jankowiak, Matysiak-Błaszczyk, red. 2017). Można więc sądzić, że teoria pomocy społecznej i teoria młodzieży stanowią dziś podstawę naukową tych dwóch szczegółowych dziedzin pedagogicznych.

Teoria oświaty buduje naukowe podstawy obecnej pedagogiki dorosłych, andragogiki. Przez Wroczyńskiego zostanie uporządkowana myśl teoretycz-

na w obszarze, który określi on mianem *wychowania równoległego (pozaszkolnego)*. Wyłoni się związana z tym polem badań i działalnością wychowawczą problematyka *pedagogiki rodziny* (Bragiel, Izdebska, Janke, Kawula), *czasu wolnego* (Czerepaniak-Walczak), *wychowania rekreacyjnego i edukacji permanentnej*.

Radlińska wiele uwagi przywiązywała do czytelnictwa, którego podstawą jest udostępnienie książek i rola biblioteki w jego upowszechnianiu. Zagadnienie bibliotekarstwa i czytelnictwa zostanie podjęte przez kolejnych pedagogów społecznych w następnych latach, na przykład przez Marię Walentynowicz w Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu (Kurek, Syguła 2005) i Annę Przeclawską w Uniwersytecie Warszawskim. Obecnie czytelnictwo, jako podstawowa forma rozwoju językowego, intelektualnego, moralnego, źródło wartości patriotycznych wykorzystywane jest przez nauczycieli przedmiotowych (język ojczysty, języki obce, edukacja obywatelska), edukatorów przedszkoli (rola bajek w edukacji) i nauczycieli klas 1–3 oraz wychowawców. Czytelnictwo współistnieje z nowymi formami aktywności rekreacyjnej, intelektualnej, twórczej, jakimi są środki kultury masowej (film, telewizja), aktywności intelektualnej (czytelnie, biblioteki) i kultury artystycznej (teatr, filharmonia, domy kultury). Sama aktywność czytelnicza, dla której konkurencją są wartości upowszechniane przez kulturę masową i nowoczesne środki społecznego komunikowania (Internet, telefonia komórkowa), zamieszczane w portalach społecznościowych wymagałaby dalszych ponownych badań we współczesnym społeczeństwie informacyjnym (Castells, 2008).

Teoria oświaty buduje naukowe podstawy obecnej pedagogiki dorosłych i andragogiki. Ma duży związek z polityką społeczną państwa (oświatową). Aktualnie będą to nie tylko potrzeby w zakresie *kultury duchowej i rozwoju osobistego, dostarczania bodźców rozwojowych, wspierania, doskonalenia zawodowego*, z których rozwinie się *pedagogika pracy* – jak pisał Wroczyński (1976, s. 61), ale również zagadnienia krajoznawstwa i wypoczynku (Kazimierz Denek). Pojawi się nowa dziedzina teoretyczne korzenie mająca w teorii oświaty, mianowicie problematyka kształcenia ustawicznego dorosłych i wspierania osób starszych. W nowym świetle będą postrzegane potrzeby seniorów w zakresie wypoczynku, aktywności kulturalnej i fizycznej, zdrowia w związku z wydłużeniem życia człowieka, wchodzące w zakres andragogiki. Zagadnienia upowszechniania czytelnictwa, działalności twórczej, animacji kulturalnej, rekreacji znajdą obecnie swój wyraz w *pedagogice kulturalno-oświatowej i czasu wolnego*.

Historia pracy społecznej, to teoria poszukująca prawidłowości w ewolucji instytucji edukacyjnych i pomocowych, badająca dynamikę podstawowych

kategorii pedagogicznych tworzących teorię działania społeczno-pedagogicznego. Znajdzie ona współcześnie kontynuację w metodzie badawczej, jaką jest metoda historyczna w pedagogice. Problematyka edukacji, wsparcia społecznego, interwencji kryzysowej, kompensacji w kontekście zmieniającej się rzeczywistości społecznej, społeczeństwa ponowoczesnego, generującego odmienne ryzyka i zagrożenia, a także samej pedagogiki społecznej jako nauki uprawianej obecnie, będzie przedmiotem dalszych dociekań, studiów, analiz przez teoretyków tej dziedziny (Marynowicz-Hetka, Kawula, Radziewicz-Winnicki).

Radlińska w obszarze, który dziś nazywamy pedagogiką społeczną wskazuje na dialektyczny związek środowiska życia z planową pracą wychowawczą. Jak pisał Wroczyński: *Pedagog podejmując planową działalność i realizując w toku wychowawczego działania określony ideał wychowawczy, powinien się liczyć z wpływami środowiska i uwzględnić ich oddziaływanie* (1976, s. 59). W swych pracach Radlińska nawiązuje wielokrotnie do kwestii wpływu czynników środowiskowych na przebieg procesu wychowania. Wychowanie rozumie jako celową działalność, zgodną z przyjętym ideałem wychowania. Problem ideału wychowania kieruje w oczywisty sposób naszą uwagę ku aksjologii pedagogicznej, ku uznawanym przez społeczeństwo wartościom w danym okresie historycznym. Zmienność ideałów wychowania jest bowiem uwarunkowana historycznie i kulturowo. Trzeba jednak mieć na uwadze również pogląd, iż wartości są nie tylko wytworem nadrzędnych celów społeczeństw żyjących w danym okresie historycznym, które określają ich egzystencję duchową i materialną. U podstaw ideału wychowania leżą jednak również wartości ponadczasowe, nie tyle uznawane, ile wyprowadzane z nadrzędnej wobec ułożonej społeczno-historycznie, ideologii, jak wartość życia osoby, jej wolność osobista, zdrowie, dobrostan, sprawiedliwość, prawda, wzajemna miłość.⁸

Teza teorii środowiskowej daje się ująć następująco: środowisko, jako układ warunków życiowych i bodźców oddziałujących na osobę determinuje skuteczność działań wychowawczych. Z takiego założenia wypływa postulat empiryczny – potrzeba badania środowiska, równoległe do prowadzonej działalności wychowawczej. Poznawanie środowiska życia wychowanka spoczywa na pedagogu praktyku (nauczycielu, wychowawcy, instruktorze, trenerze). Badanie wpływów środowiskowych pozwala mu bowiem na ich kontrolowanie

⁸ Obok wartości określonych historycznie, uznawanych przez zbiorowość w danym okresie czasu wyróżnia się nadrzędne wartości – nie uwarunkowane historycznie, ponadczasowe – wpływające z objawień Boga i spisanych z nich kodeksów etycznych, których źródłem są między innymi wielkie religie, na przykład – chrześcijańska, islamska, bądź filozofia istotnych dla określonych wyznań, np. buddyjskiej (Fromm 1966, s. 134).

w jego działaniu pedagogicznym, co umożliwia osiągnięcie zamierzonych celów tegoż działania w toku planowej pracy wychowawczej. Z nurtu myślenia o pedagogice jako teorii środowiskowych uwarunkowań działania pedagogicznego (Kamiński, Kawula, Kowalski, Wroczyński), zapoczątkowanego przez Radlińską, rozwija się współcześnie *pedagogika środowiskowa*, zwana również *ekologiczną* (Gromkowska-Melosik, 2009; Sroczyński, 2006; 2007; 2011; 2017; Witkowski, 2014; Wolter, 2013).

Poznawanie środowiska życia wychowanka/ucznia należy do zasadniczych obowiązków pedagoga i wymaga od niego znajomości metod badawczych. Stąd Radlińska proponowała opracowanie metodologii badań środowiskowych celem diagnozowania negatywnych wpływów środowiska życia i czynników hamujących rozwój dziecka. Wroczyński (1976, s. 131) zauważa, że jej badania uzyskały znaczny rozgłos, ponieważ skupiły się na poznaniu uwarunkowań środowiskowych powodzenia i niepowodzenia szkolnego. Radlińska podjęła próbę diagnozowania środowiska życia dzieci i młodzieży w badaniach odnoszących się do społecznych przyczyn kariery szkolnej. Przed opublikowaniem pracy *Społeczne przyczyny powodzeń i niepowodzeń szkolnych* (Radlińska, red., 1935) brano pod uwagę przede wszystkim wpływ czynników wrodzonych – zdolności, inteligencji – na karierę szkolną uczniów. Badania te realizowali głównie psycholodzy, którzy od genetycznie uwarunkowanych dyspozycji uzależniali efektywność postępów szkolnych ucznia. Do badań wykorzystywano przede wszystkim testy inteligencji (np. skala Bineta-Termana i Sterna). Badania Radlińskiej prowadzone w biednych środowiskach robotniczych i kręgach bezrobotnych wybranych dzielnic Warszawy i Łodzi wykazały, że czynniki społeczne (stratyfikacyjne, ekonomiczne, kulturowe) w dużym stopniu determinują karierę szkolną dzieci i młodzieży. Był to – jak pisze Wroczyński (1976, s. 131) – „punkt zwrotny” zarówno w metodologii, jak i interpretacji uwarunkowań przebiegu wychowania i kształcenia. Metodologia owych badań skupiała się nie tylko na ogólnej jakościowej analizie zjawiska kariery szkolnej, ale zawierała konkretne narzędzia i kryteria pomiaru środowiska życia dzieci i młodzieży. Radlińska wprowadziła do metodologii badań środowiskowych kategorie, którymi wyprzedziła myśl metodologiczną w tym zakresie. Opracowała *średnią, normę, wzorzec i miernik*. *Średnia* to „teoretyczna wielkość wyprowadzona z wielkości rzeczywistych jako ich przeciętna” (Radlińska, 1961, s. 129). Dzięki tej wielkości można uchwycić obiektywny stan rzeczy w danych warunkach i odpowiedzieć na pytania typu „jak jest” nie kuszając się o ocenę badanego zjawiska. *Norma* to „wielkość wystarczająca do tego, aby uznać osiągnięty wynik lub nasilenie właściwości za optymalne” (1961, s. 43). Norma ustalona na podstawie badań laboratoryjnych, klinicznych, stra-

tyfikacyjnych, ekonomicznych, kulturowych, etycznych jakiegoś zjawiska jest odzwierciedleniem jego pomyślnego przebiegu (wzrostu biologicznego, przyrostu wiedzy, sprawności itp.) i w związku z tym pozwala na ustalenie stanu prawidłowego, tego co *powinno być*. Można powiedzieć, że coś jest w normie i na tej podstawie ustalić stan warunków mieszkaniowych, odżywiania, czytelnictwa itp. Zestawienie norm z kolei pozwala określić możliwości typowe dla danej kultury życia w określonych warunkach społeczno-historycznych. W ten sposób ustalamy *wzorzec*, jako pewien ideał warunków ekonomiczno-kulturowych dla danego czasu życia (np. wzorzec budynku szkolnego, programu edukacji, osobowości kulturowej). *Miernik* umożliwia porównanie aktualnego poziomu życia, warunków środowiskowych, kształcenia, moralnego wychowania z ustalonym wzorcem. Z tego względu Radlińska uznawała *miernik* za zasadnicze narzędzie pomiaru w badaniach pedagogicznych. Porównanie postulatów metodologicznych formułowanych przez zespół pracujący pod kierunkiem Radlińskiej z współczesnymi badaniami pozwala sądzić, że nie mają one tylko charakteru historycznego. Wprawdzie współczesna metodologia pedagogiczna została rozbudowana o nowe statystyczne spojrzenie, ale dalej zauważa się nadmierne zainteresowanie czynnikami psychologicznymi (np. aspiracje uczniów, rodziców, postawy wychowawcze) przy niedoborze badań społeczno-środowiskowych w pedagogice. Przyglądając się aktywności badawczej Radlińskiej i porównując ją z współczesnymi badaniami empirycznymi przedstawicieli tej dyscypliny zauważamy pewne rozbieżności, jak i kontynuację jej myśli metodologicznej. Zwłaszcza analiza prac dyplomowych ukazuje ich słabość w warstwie merytorycznej, wynikającą przede wszystkim z stosowania jednorodnych, jeśli nie jedynek technik badawczych, wśród których dominuje ankieta z kartkami zamkniętymi. Uzyskany tą drogą materiał badawczy pozwala wprawdzie odpowiedzieć na pytanie typu „jak jest”, ale nie wystarcza do pogłębionej analizy badanego problemu i udzielenie odpowiedzi na pytanie „dlaczego tak jest”? Do metodologii Radlińskiej odwołują się również współcześni diagnosty środowiska wychowawczego (Jarosz, Kawula, Wysocka).

Trzeba zauważyć, że kryteria pomiaru wprowadzone przez Radlińską sprawdzały się przede wszystkim w warunkach życia ówczesnych warstw społecznych, a takie pojęcia, jak norma (prawna, psychologiczna, społeczna, etyczna), wzorzec, miernik konotują daleko szersze fakty i zjawiska.⁹ Porównanie

⁹ Na powierzchnię mieszkalną składa się suma powierzchni wszystkich pokoi. Normatyw z 1959 roku przewidywał, że jednej osobie w mieszkaniu przysługuje około 11 m² powierzchni użytkowej. Według prawa lokalowego z 1974 roku norma powierzchni mieszkalnej, przysługującej jednej osobie, wynosi 7–10 m².

norm mieszkaniowych w określonych fazach historyczno-społecznych pokazuje na ich zmienność wraz z postępem ekonomicznym i cywilizacyjnym.¹⁰ Podobnie zmianom podlega wzorce zachowania społecznego czy wzorów osobowych dostosowując się do powszechnych przeświadczeń odnoszących się do pojedynczej osoby, grup, jak zbiorowości.

Radlińska ma poważne zasługi dla wprowadzenia zespołowych badań pedagogicznych. Ten wątek aktywności naukowej charakteryzuje dokładnie Stanisław Kawula i do jego opisu należałoby skierować po dalsze informacje. Warto jednak przywołać tu schemat postępowania badawczego (Radlińska (red.) 1937, s. 6–39; Kawula, 2001, s. 197–200):

- obserwacja życia – bezpośrednia i zawarta w dokumentach wtórnych;
- gromadzenie i krytyka materiałów;
- utrwalanie danych i wyników badań;
- opracowanie zebranego materiału empirycznego;
- dobór i opracowanie literatury.

W odniesieniu do ostatniego z wymienionych etapów warto zauważyć następujące wskazania, mogące być pomocnymi w dzisiejszych studiach nad literaturą przedmiotu:

- zapoznanie się ze źródłami, opracowaniami szczegółowymi analizowanych prac (autorów), zastosowanymi przez nich metodami;
- selekcja informacji pod kątem obranego przedmiotu badań, ich przydatność (Radlińska, 1961, s. 143).

Z analizy pedagogicznej twórczości Radlińskiej można wyprowadzić się następujące wnioski odnośnie do jej koncepcji pedagogiki społecznej:

- wychowanie jest celową, planową, pozytywną działalnością skierowaną na osobę i środowisko jej życia;
- wychowanie dotyczy dzieci, młodzieży i dorosłych;
- wychowanie jest pojęciem obejmującym zjawiska pozytywne, jak i negatywne oddziaływania na człowieka;
- zadaniem pedagoga (praktyka i uczonego) jest rozpoznanie jakości wpływów; środowiska (diagnoza środowiska), hamowanie wpływu czynników negatywnie oddziałujących na rozwój i kształtowanie się osobowości przez pomoc wychowawczo-opiekuńczą, kompensację, interwencję pedagogiczną, profilaktykę, przekształcanie środowiska życia;
- pedagogika społeczna tworzy teorię i metodykę pracy pedagogicznej (opiekuńczej, kulturalnej, aktywizującej siły społeczne do pomocy,

¹⁰ <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/mieszkanie-w-prl-normatyw-mieszkaniowy/>.

wspierania osób i grup wykluczonych, rodzin, zagospodarowania czasu wolnego) w środowisku życia;

- edukacja wspomaga się specyficznymi działaniami wychowawczymi, którymi są praca kulturalno-wychowawcza (animacja kulturalna), praca opiekuńczo-wychowawcza, wykorzystanie walorów czasu wolnego i jego organizacja w zależności od potrzeb i możliwości psychofizycznych osoby.

Wychowanie przebiega w środowisku życia, na które składają się z warunków materialne (ekonomiczne, infrastrukturalne, biologiczne), oddziaływań i bodźców pozytywnie wpływających na wychowanie, jak i negatywnie. Zadaniem pedagogiki naukowej i praktyków jest badanie uwarunkowań tejże działalności.

Badania w zakresie pedagogiki społecznej w okresie międzywojennym (1918–1939) prowadził równoległe do naukowej i społecznikowskiej działalności Radlińskiej także Kazimierz Kornilowicz (1892–1939) – wykładowca Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej, autor m.in. koncepcji aktywności twórczej i pracy kulturalno-oświatowej. Nie negując zasadności upowszechniania kultury i dostępności do niej, akcentował przede wszystkim osobowość twórczą. Pierwszorzędnym zadaniem pracy kulturalno-edukacyjnej byłoby rozwijanie osobowości twórczej – potrzeb i zdolności – przez udzielanie pomocy pedagogicznej. Badania bliskie koncepcji pedagogiki społecznej, jako nauki empirycznej prowadzili również socjolodzy polscy, którzy również byli wykładowcami Wolnej Wszechnicy Polskiej¹¹. Zapewne znaczne dokonania naukowe wybitnego polskiego socjologa Floriana Znanieckiego (1882–1958). Twórca polskiej socjologii, przedstawiciel socjologii humanistycznej, metody biograficznej w badaniach i autor m.in. dwutomowego dzieła pt. *Socjologia wychowania*, które wywarło znaczący wpływ na poglądy polskich pedagogów, nie mógł nie wpłynąć na teorię społeczną wykorzystywaną w pol-

¹¹ Wolna Wszechnica Polska (https://pl.wikipedia.org/wiki/Wolna_Wszechnica_Polska) – prywatna uczelnia utworzona w 1918 roku w Warszawie. Placówka powstała z działającego w 1916 w czasie I wojny światowej na terytorium Królestwa Polskiego Towarzystwa Kursów Naukowych. Szkoła formalnie prowadziła działalność naukowo-dydaktyczną w latach 1918–1952. Od 1928 roku uczelnia posiadała oddział zamiejscowy w Łodzi, z którego po II wojnie światowej powstał Uniwersytet Łódzki. Od 1929 roku została ustawą sejmową zaliczona do szkół wyższych. Nadawane przez Wolną Wszechnicę Polską dyplomy ukończenia studiów i tytuły naukowe były równoważne z uniwersyteckimi. Wszechnica zatrudniała wielu wybitnych uczonych. Do jej kadry należeli m.in. Włodzimierz Antoniewicz, Józef Chałasiński, Witold Doroszewski, Henryk Grossmann, Ludwik Hirsztfeld, Józefa Joteyko, Ludwik Krzywicki, Józef Litwin, Helena Radlińska, Bogdan Suchodolski, Ludwik Wertenstein, Edward Szturm de Sztrem, Teodor Vieregger, Marian Grotowski, Janusz Korczak, Stefan Rudniański, Leon Hufnagel, Kazimierz Chodyncki, Maria Skalińska i Adam Zieleńczyk.

skiej pedagogice i jej metody badań. Ważnymi pracami dla kształtowania się metodologii tej nauki były zapewne prace naukowe Stanisława Rychlińskiego (1903–1944) – ucznia Ludwika Krzywickiego, prekursora socjologii miasta i politologa społecznego, profesora Instytutu Pedagogiki Specjalnej. Jego *Lustracje społeczne* prezentujące wyniki badań sondażowych były niejednokrotnie podstawą do konstruowania ankiet wykorzystywanych w badaniach pedagogicznych (1947, s. 89-90).

Definicja Radlińskiej pedagogiki społecznej

Ryszard Wroczyński Radlińskiej koncepcję pedagogiki społecznej ułokował w teorii dwojakiego rodzaju nurtów: pedagogiki kultury i pedagogiki socjologicznej. Jak zauważa Ciczkowski komentując słowa Aleksandra Kamińskiego (1961, s. XLIV): *czyni to pedagogikę społeczną w międzynarodowym środowisku pedagogów w XX-leciu międzywojennym dyscyplinę swoistą. W to środowisko H. Radlińska wnosi nowy sens działalności wychowawczej, polegający na uruchomieniu sił społecznych, na ulepszaniu środowiska życia poczynaniami dynamicznymi jednostek i grup społecznych, na ulepszaniu środowiska życia poczynaniami dynamicznymi jednostek i grup społecznych, na odnajdywaniu ich i wspieraniu w działaniu, na rozbudzaniu ich wyobraźni* (Ciczkowski, 2001, s. 50). Ta klasyfikacja wskazuje na źródła naukowe i pokazuje zakres, jaki przypisać można skonstruowanej przez Radlińską koncepcji nowej dyscypliny pedagogicznej. Kwintesencją badań naukowych Radlińskiej jest jej definicja *pedagogiki społecznej*, wciąż stanowiąca źródło współczesnych analiz i studiów w tym obszarze pedagogiki. Otwiera dyskurs nad przedmiotem, charakterem, zakresem badań i współpracą pedagogiki społecznej z innymi naukami. Radlińska określiła tę wykreowaną przez siebie dyscyplinę naukową następująco: *pedagogika społeczna jest nauką praktyczną rozwijającą się na skrzyżowaniu nauk o człowieku, biologicznych i społecznych z etyką i kulturoznawstwem [...] Dzięki własnemu punktowi widzenia. Można go najkrócej określić jako zainteresowanie wzajemnym stosunkiem jednostki i środowiska, wpływem warunków bytu i kręgu kultury na człowieka w różnych fazach jego życia, wpływem ludzi na zapewnienie bytu wartościom przez ich przyjęcie i krzewienie oraz przetwarzanie środowiska siłami człowieka w imię ideału* (Radlińska, 1961, s. 361). Z definicji wypływają następujące wnioski odnośnie do postrzegania pedagogiki społecznej jako nauki:

- jest dyscypliną pedagogiczną (a nie subdyscypliną pedagogiki), wyróżnioną ze względu na charakter, przedmiot badań (środowisko, warunki życia i rozwoju człowieka, działanie pomocowe, kompensacyjne, kreatywne

- m.in. przez upowszechnianie wiedzy, pomoc w życiu, pomoc w edukacji i recepcji wartości, kształtowanie środowiska życia). Działanie te wymagają teorii, programu i metodyki szczegółowej. Teoria wychowania przez środowisko, teoria opieki i pomocy wykorzystywana jest w rozmaitych subdyscyplinach pedagogicznych, wyróżnionych ze względu na kryterium wieku osoby będącej obiektem działania edukacyjnego lub ze względu na typ działania (opieka, pomoc, wsparcie, terapia, profilaktyka, resocjalizacja, kształcenie, wychowanie) albo ze względu na pole działania pedagogicznego (szkoła, placówki kulturalne, rekreacyjne, wolontariat);
- jest dyscypliną pedagogiczną rozwijającą się przez wykorzystanie wiedzy o człowieku jako istocie biologicznej, społecznej i twórczej; ma więc charakter interdyscyplinarny;
 - działania społecznikowsko-pedagogiczne (edukacja pozaszkolna, ustawiczna, terapia pedagogiczna, pomoc i wsparcie, rekreacja, kształtowanie warunków życiowych i środowiska życiowego) podejmują osoby „dobrej woli”, instytucje, które Radlińska określiła mianem „sił społecznych”;
 - zdaniem pedagogiki społecznej jest wspomaganie pedagogów praktyków (nauczycieli, wychowawców, trenerów), rodziców i wszystkich zainteresowanych wychowaniem i pomocą w rozwoju człowieka; wyposażenie w wiedzę o środowiskowych uwarunkowaniach tych procesów i zasadach działania społeczno-pedagogicznego.

Konkludując, można powiedzieć, że Radlińska w swej twórczości naukowej przywiązywała duże znaczenie do pracy społecznikowskiej, do upowszechniania oświaty i kultury. Uczyniło to pedagogikę *społeczną* nie tylko w sensie obszaru zainteresowań naukowych (środowiskiem), ale i w znaczeniu aktywności – prospołecznej – podejmowanej przez zaangażowanych społeczników. Unaukowanie pracy oświatowej, kulturalnej i opiekuńczej w wyniku badań empirycznych pozwoliło Autorce na sformułowanie wniosku o istnieniu społecznych uwarunkowaniach rozwoju, a także na wskazanie istniejących barier społecznych postępu w dziedzinie socjalnej i edukacji oraz na środowiskowe przyczyny pojawiania się kwestii społecznych, jak ubóstwo materialne i patologie społeczne.

Nie wiemy, na ile wnioski z naukowej twórczości Radlińskiej znajdowały bezpośrednie zastosowanie do przekształcania środowiska życia rodzin, dzieci, młodzieży do modyfikowania programów edukacyjnych, pomocowych. Być może ich związek z programami polityki oświatowej i kulturalnej był niewielki i pozostawiał li tylko w sferze naukowo wyprowadzonych postulatów i filozofii życzeniowej. Takie wrażenie można odnieść wskutek zmarginalizowania jej dorobku w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Radlińskiej teoria pedagogiki społecznej przesyciona jest, obok faktów naukowych, wiarą w potencjał tkwiący w osobie, grupach społecznych i zbiorowości. Daje temu wyraz we wprowadzonych do swego systemu naukowe go pojęciach, takich jak *siły społeczne, przetwarzanie środowiska w imię ideału, kompensacja, pomoc, opieka* itd. Uznała, że obowiązek budzenia u ludzi ich własnego potencjału spoczywa na pedagogu – profesjonalnym nauczycielu lub działaczu. Dzisiaj postulaty budzenia sił społecznych i przetwarzania środowiska wydają się być nieco idealne, jeśli mało uzasadnione. Który to bowiem specjalista pedagogiki miałby czynić, jeśli nie znajduje umocowania i uprawomocnienia w aktualnych aktach prawnych i specjalnościach zawodowych. Wydaje się, że dzisiaj nie tyle owe postulaty są aktualne, ile aktualne i ważne jest badanie przejawów owej spontanicznej, oddolnej aktywności lokalnej. Poznanie i opis aktywności to jednocześnie podtrzymywanie społeczeństwa obywatelskiego, w czym teoretycy pedagogiki mają wiele do nadrobienia. Powstaje pytanie, czy pedagogika w ogóle i pedagogika społeczna są w stanie formułować wnioski z badań, które będą słyszalne w publicznej przestrzeni i respektowane przez decydentów polityki edukacyjnej?

Kalendarium z życia Heleny Radlińskiej

02.05.1879 – Helena Radlińska urodziła się w Warszawie. Około 1893 rozpoczyna działalność w tajnych kółkach uczniowskich. W roku 1897 zdała egzamin rządowy i uzyskuje świadectwo nauczycielki prywatnej. Wydaje pierwszą popularną książkę: „Kto to był Mickiewicz?” 1902–1905 wchodzi w krąg działalności Polskiej Partii Socjalistycznej. Pracuje jako nauczycielka języka polskiego i historii, działa także w społecznym ruchu pielęgniarstwie. 1903–1905 prowadzi aktywną działalność w następujących tajnych stowarzyszeniach oświatowych: Towarzystwo Pedagogiczne, Koło Wychowawców, Związek Towarzystw Samopomocy Społecznej, Polski Związek Nauczycielski. 1905 należy do grona przywódców Strajku Szkolnego. W roku 1906 po ucieczce z Syberii Radlińscy osiedlają się w Krakowie. Rozpoczyna pracę oświatową w krakowskim Uniwersytecie Ludowym im. Adama Mickiewicza. 1906/7–1910/11 studiuje historię na Uniwersytecie Jagiellońskim pod kierunkiem Stanisława Krzyżanowskiego. 1909 r. uczestniczy w II Polskim Kongresie Pedagogicznym we Lwowie, na którym wygłasza referat „Podstawy wychowania narodowego”. 1912 publikuje ważny dla dalszego kierunku pracy naukowej artykuł „Początki pracy oświatowej w Polsce”. 1913 ukazuje się przygotowany pod kierunkiem Radlińskiej pierwszy polski podręcznik oświaty pozaszkolnej „Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja”. 1913–1918 pełni wiele funkcji

w strukturach organizacyjnych obozu niepodległościowego. 1918 kontynuując wcześniejsze związki z ruchem ludowym, rozpoczyna działalność w Polskim Stronnictwie Ludowym – „Wyzwolenie”. 1919 uczestniczy w Sejmie Nauczycielskim. 1920–1925 kieruje Działem Oświatowym Centralnego Związku Kółek Rolniczych. 1922 włącza się do międzynarodowego ruchu pedagogicznego.

1925 habilituje się na podstawie rozprawy „Staszic jako działacz społeczny”. 1925–1939 kieruje Studium Pracy Społeczno-Oświatowej przy Wydziale Pedagogicznym Wolnej Wszechnicy Polskiej. 1927 mianowana profesorem nadzwyczajnym historii i organizacji oświaty pozaszkolnej. 1929 publikuje jedną z ważniejszych swych prac Książka wśród ludzi. 1929/30 podejmuje badania nad środowiskowymi uwarunkowaniami procesu wychowania. 1931–1939 należy do Towarzystwa Oświaty Demokratycznej „Nowe Tory”. 1935 ogłasza syntetyczny zarys koncepcji pedagogiki społecznej w książce „Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego”. Otrzymuje Złoty Wawrzyn Polskiej Akademii Literatury. 1937 ukazuje się książka „Społeczne przyczyny powodzeń i niepowodzeń szkolnych”, przedstawiająca wyniki badań osiągnięte przez Radlińską i zespół jej uczniów. 1938 uczestniczy w obradach I Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka. 1942–1944 uczestniczy w tajnym nauczaniu Wolnej Wszechnicy Polskiej. 1945 na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego organizuje Zakład Pedagogiki Społecznej. 1945-publickuje m.in.: Oświata dorosłych, 1947 mianowana profesorem zwyczajnym pedagogiki społecznej. 1947; Badania regionalne dziejów pracy społecznej i oświatowej, 1948; Egzamin z pedagogiki społecznej, 1951; Technika pierwszej pracy badawczej, 1951. 1952 zostaje przerwana działalność warsztatu naukowego Radlińskiej – Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego. 10.10.1954 Helena Radlińska umiera. Zostaje pochowana na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. 1961–1964 ukazuje się trzytomowy wybór prac Heleny Radlińskiej Pisma pedagogiczne (Theiss, 2006, s. 29–31)

Bibliografia

- Castells M. (2008). *Społeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ciczkowski W. (2001). Ewolucja zadań polskiej pedagogiki społecznej. W: S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania-aktualność-perspektywy*, Toruń: Wydawnictwo Marszałek.
- Fromm E. (1966). *Szkice z psychologii religii*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Gromkowska-Melosik A. (2009). Pedagogika ekologiczna. W: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jarosz E., Wysocka E. (2006). *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

- Kamiński A. (1961). Zakres i podstawowe pojęcia pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej. W: *Wstęp*, Helena Radlińska, *Pedagogika społeczna*. Wrocław: Ossolineum.
- Kamiński A. (1978). *Studia i szkice pedagogiczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kawula S. (2001). Badania pedagogiczne Heleny Radlińskiej (1879–1954). W: S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania-aktualność-perspektywy*. Toruń: Wydawnictwo Marszałek.
- Kawula S. (2004). *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych. Szkice o współczesnym wychowaniu*. Toruń: Wydawnictwo „Akapit”.
- Kawula S. (2012). *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*. Toruń: Wydawnictwo „Akapit”.
- Kierski F. (1923). *Podręczna encyklopedia pedagogiczna*. t. 1. Lwów–Wrocław: Książnica Polska.
- Kurek E., Syguła E. (2005). Maria Walentynowicz – życie i osiągnięcia naukowe (1914–1987). *Człowiek i Społeczeństwo*, t. 25.
- Lepalczyk I. (2001). *Helena Radlińska. Życie i twórczość*. Toruń: Wydawnictwo Marszałek.
- Radlińska H. (1908). Z zagadnień pedagogiki społecznej, *Muzeum*, II.
- Radlińska H. (1933/1934). Planowanie pracy wychowawczej na tle środowiska. *Ruch Pedagogiczny*, 6.
- Radlińska H. (1934). *Poznajemy warunki życia dziecka*, Warszawa.
- Radlińska H. (1935). *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*. Warszawa: „Nasza Księgarnia”.
- Radlińska H. (1935). Rola badań społeczno-pedagogicznych w planowaniu życia społecznego. *Chowanna*, 6.
- Radlińska H. (1961). *Pedagogika społeczna*. Wrocław: Ossolineum.
- Radziejewicz-Winnicki A. (2001). *Oblicza zmieniającej się rzeczywistości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Rychliński S. (1947). *Lustracje społeczne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sroczyński W. (2004). Helena Radlińska o funkcjach pedagogiki społecznej. *Pedagogika społeczna czy środowiska? Ruch Pedagogiczny*, 3–4.
- Sroczyński W. (2006). *Pedagogika środowiskowa. Kategoria środowiska w teorii polskiej pedagogiki społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej.
- Sroczyński W. (2007). *Kategoria środowiska w pedagogice społecznej (szkice z pedagogiki społecznej)*. Warszawa: Agencja Wydawnicza „Arte”.
- Sroczyński W. (2011). *Wybrane zagadnienia pedagogiki społecznej. Funkcja środowiskowa i socjalna*. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.
- Sroczyński W. (2017). *Szkice do pedagogiki środowiskowej*. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.
- Theiss W. (1997). *Radlińska*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Theiss W. (2006). Radlińska. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Theiss W. (b.d.w.). O metodzie historycznej w pedagogice społecznej. W: W. Theiss, M. Winiarski (red.). *Pedagogika społeczna. Tradycja i współczesne konteksty* (publikacja materiałów z seminarium zorganizowanego w 2005 roku przez Wszechnicę Polską – Szkołę Wyższą TWP, upamiętniającego 50. rocznicę śmierci Heleny Radlińskiej). Warszawa.
- Theiss W., Winiarski M. (b.d.w.) (red.). Wstęp. W: *Pedagogika społeczna. Tradycja i współczesne konteksty* (publikacja materiałów z seminarium zorganizowanego w 2005 roku przez Wszechnicę Polską – Szkołę Wyższą TWP, upamiętniającego 50. rocznicę śmierci Heleny Radlińskiej). Warszawa.
- Uziębło A. (1964). *Pedagogika społeczna Heleny Radlińskiej i jej znaczenie w chwili obecnej*. *Zeszyty Naukowe WAP. Seria pedagogiczna*, 11.

- Witkowski L. (2007). *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwu-istości w humanistyce*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Wolter E. (2013). *Edukacja ekologiczna w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego.
- Wroczyński R. (1961). Helena Radlińska – działalność i system społeczny. W: *Wstęp*. Helena Radlińska, *Pedagogika społeczna*. Warszawa: PWN.
- Wroczyński R. (1976). *Pedagogika społeczna*, Warszawa: PWN.
- Wroczyński R. (1979). Pedagogika społeczna Heleny Radlińskiej na tle myśli wychowawczej drugiej Rzeczypospolitej. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 4.
- Wroczyński R., Kamiński A. (1961). Wstęp. W: Helena Radlińska, *Pedagogika społeczna*. Warszawa: PWN
- Wysocka E. (2007). *Człowiek a środowisko. Podstawy teoretyczno-metodologiczne diagnozy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.